
JARI HARJU □ Muzej grada Helsinkija (Helsinki City Museum), Finska

Uvod. *Teško naslijeđe bavi se poviješću i temama iz prošlosti koje se ne uklapaju lako u osjećaj identiteta ljudske zajednice čiji su dio prošlosti ili povijesti. Umjesto afirmiranja pozitivnih slika o sebi, one ih mogu poremetiti ili zaprijetiti razotkrivanjem društvenih razlika i sukoba. Teško naslijeđe bavi se uznemirujućim povijesnim temama, a ne onim vrstama herojske povijesti ili povijesti napretka s kojima su muzeji i mjesta memorije tradicionalno bili dovodeni u vezu (Sharon Macdonald, 2009.).*

Navedeno razmišljanje Sharon Macdonald o značenju teške kulturne baštine poslužilo je kao jedno od polazišta konferencije ICMAH-a (ICOM-a komiteta za povijesne i arheološke muzeje) održane 2011. g. u Helsinkiju. Konferencija *Muzeji i teška baština* bila je organizirana kao forum na kojemu su muzejski stručnjaci iznijeli razmišljanja o mogućnostima djelovanja muzeja koji prezentira tešku kulturnu baštinu. Osim toga, željeli smo saznati kakve izazove muzejskim stručnjacima donosi rasprava o teškoj kulturnoj baštini te kako se posjetitelji muzeja odnose prema izlaganju teških i kontroverznih tema u muzeju.

Na konferenciji je sudjelovalo oko stotinu muzejskih stručnjaka kojima je predstavljeno 18 izlaganja iz devet različitih država. Paasitorni, stara i tradicionalna radnička kuća u Helsinkiju koja je 1918. g. bila i središnja pozornica građanskoga rata, poslužila je kao sjajan okvir za raspravu o teškoj kulturnoj baštini.

Predstavljanje teških i kontroverznih tema iz povijesti svakodnevice

Predstavljanje *teških* i kontroverznih tema u kulturno-povijesnim muzejima kustosica luksemburškoga gradskog muzeja Marie-Paule Jungblut povezala je s promjenom koja se dogodila s povećanom društvenom ulogom muzeja. Tijekom druge polovice 20. st. kulturno-povijesni muzeji postupno su odustajali od svoje uloge nositelja kulture imućne i uspješne populacije. Proboj povijesti svakodnevice od početka 1970-ih iznio je na vidjelo i očuvanje i izlaganje prošlosti drugih društvenih klasa u muzejima. Prezentiranje povijesti svakodnevice imalo je velik utjecaj na muzejsku politiku skupljanja.. To je bilo osobito vidljivo kada su se za muzejske zbirke, osim starih i vrijednih predmeta, počeli skupljati novi i

obični, pri čemu se očitovalo osobno stajalište i izbor kustosa. Osim starih muzejskih zbirki, pojavile su se i potpuno nove, u kojima su današnji svakodnevni predmeti pronašli svoje mjesto.

Dobar primjer kako tešku kulturnu baštinu predstaviti u muzejima pokazala je izložba *Siromašni Luxemburg (Poor Luxemburg)*, postavljena u Muzeju grada Luxemburga 2011. g.

Izložba se bavila siromaštvom i siromašnima u Luxemburgu, uspoređenima sa siromaštvom u najbogatijim europskim državama. Muzej je za svoje zbirke želio prikupiti predmete povezane s temom siromaštva. Jedna od središnjih tema izložbe bilo je prosjačenje, te su, primjerice, skupljeni natpisi prosjaka iz različitih dijelova svijeta koji su uvršteni u muzejsku zbirku. Muzej je za potrebe izložbe od nizozemskog umjetnika Kaspara Königa naručio robot-prosjaka, koji je za vrijeme izložbe bio izložen na javnim površinama i u trgovačkim centrima kako bi se testirao odnos ljudi prema prosjačenju. Rezultati su pokazali da je robot-prosjaka osvojio više simpatija ljudi nego prosjaci.

Kako očuvati fenomen svojega doba u muzejskim zbirkama, bila je osnovna preokupacija Irene van Renselaar iz Muzeja Rotterdama. Zato je osmišljen projekt rotterdamskog muzeja *City as Muse* u kojemu se muzej usredotočio na očuvanje i predstavljanje povijesti i tradicije jednog dijela grada Veldena u kojemu su naseljeni uglavnom migranti i siromašni. Tijekom rada na projektu kustosica se upoznala sa stanovnicima Veldena te sa stručnjacima raznih područja koji rade u tom dijelu grada, poput projektanata i socijalnih radnika. Uz pomoć tih ljudi nastojala je stvoriti što potpuniju sliku o svakodnevici naselja. Najvažniji kontakt ostvaren je s grupom od sedam žena koje su se sastajale svakog tjedna kako bi raspravljale o aktualnim problemima i planirale različite aktivnosti u naselju. Osim informacija dobivenih od žena, rotterdamski je muzej skupio i predmete za svoje zbirke. Ti predmeti pokazuju kako stanovnici izlaze na kraj s izazovima svakodnevice i kako se povijest jednog dijela grada može ispričati kroz priče pojedinaca. Dobar je primjer i jedan od sačuvanih predmeta - pregača Joycelin koja je podrijetlom s Kariba. Kolači i pite koje je Joycelin ispekla bili su poznati u cije-

lom naselju i ona je sa svojom pregačom postala uobičajeni i poznati prizor na ulicama Veldena. Sama po sebi pregača je vrlo običan svakodnevni predmet, ali s njom povezane fotografije i materijal intervjua daju joj dodatna značenja muzejskog predmeta. Roterdamskom je muzeju projekt *City as Muse* bio važan način uspostave novih veza između muzeja i građana. Rad u Veldenu usto je proširio znanja muzeja o svakodnevici ljudi u tom naselju, a sliku o roterdamskoj gradskoj kulturi pokazao višestrukom. Osim toga, projekt je produbio razumijevanje građana, posebno stanovnika Veldena, o značenju njihove lokalne kulture.

Ti primjeri pokazuju da se kontroverzne teme mogu pronaći i proučavanjem svoje svakodnevne okoline. Ne postoji definicija teške kulturne baštine koja bi se mogla primijeniti globalno, u svim državama i u svako vrijeme. U njezin okvir možemo ubrojiti sve one teme koje se vrlo često ne prikazuju u muzejima, te njihova muzejska obrada nije sama po sebi jasna, jer su često povezane s kontroverznim odrednicama. Tako ni tema siromaštva nije uobičajena tema u muzejima, pa ni u luksemburškome gradskom muzeju, posebno ako se dovodi u vezu s vrlo aktualnim pitanjima kao što je prosjačenje.

Marie-Paule Jungblut smatra da bi muzej trebao djelovati kao demokratski forum za raspravu na kojemu bi postojala mogućnost otvaranja i teških tema. Pri tome naglašava ulogu kustosa i njihovu odgovornost prema iznošenju teških tema. Sukladno tome, projekt roterdamskog muzeja polazi od toga da bi muzej trebao predstaviti gradsku kulturu što je moguće svestranije. Svakodnevni život u Veldenu, naseljenom siromašnim ljudima i migrantima, otvara jednako važnu i zanimljivu perspektivu s obzirom na povijest Roterdama, a ujedno je i demonstracija povijesnih prekretnica.

Predstavljanje povijesti manjina i marginalnih skupina

Jedan od izazova muzeja jest razbijanje pravocrnog napretka, koji se događa zbog kronološkog shvaćanja prošlosti. Iako je taj tradicionalni način pričanja publici jednostavniji za praćenje, izvan njegovih okvira ostaju teme koje su izuzetno važne za cjelovito predstavljanje naše kulturne baštine. Muzejski bi stručnjaci trebali razmisliti o tome kako bi se toj velikoj priči mogli dodati složenost i kontroverze. S druge strane, usmjerenost prema marginalnim skupinama vrlo je učinkovit način pričanja o vrijednostima i zasadama vladajuće kulture.

Ideja izložbe *Watch Out Gypsies! - History of Misunderstanding*, otvorene 2009. g. u Muzeju grada Helsinkija nije bilo pričanje o povijesti i sadašnjoj situaciji romske kulture, nego razmatranje odnosa romske kulture prema većinskom stanovništvu. U središtu pozornosti bili su strahovi, predrasude i stereotipi s obje strane. Izložba je nastala na osnovi suradnje s Muzejom grada Luxemburga, a u Muzeju grada Helsinkija kustosi su izložbi dodali spoznaje o lokalnoj romskoj kulturi s čijim su pripadnicima surađivali i za trajanja izložbe. Budući da su

tema i način izlaganja izložbe bili drugačiji od uobičajene ponude helsinškoga gradskog muzeja, odlučili smo provesti temeljito istraživanje o mišljenju posjetitelja. Osim uobičajenih pitanja, željeli smo saznati kako se posjetitelji odnose prema temi i načinu izlaganja. Može li muzej u svojim izložbama zauzeti i prikazati svoj stav? Imaju li muzejske izložbe mogućnost utjecati na stajališta ljudi? Iako je većina anketiranih smatrala da izložbe sa stavom odgovaraju helsinškome gradskome muzeju, mnogi su ipak bili skeptični glede toga da izložbe mogu utjecati na mišljenje ljudi. Na osnovi provedenog istraživanja posjetitelja učvrstilo se shvaćanje da posjetitelji muzeja na izložbama uglavnom traže informacije. Mnogi su anketirani posjetitelji utvrdili da su informacije najbolji način na koji možete utjecati na stajalište ljudi. Na osnovi ankete također se moglo utvrditi da posjetitelji teško razumiju primjenu ironije u izložbi, za njih je to teška tema. Izložbeni se tekstovi gotovo bez iznimke čitaju kao činjenice, a predmeti se promatraju jednoznačno, kao prezentacija određene teme. Na temelju rezultata ankete može se zaključiti da posjetitelj vrlo rijetko razmišlja o svojem odnosu prema predmetu ili sadržaju tekstova. Iako su mnogi doveli u pitanje mogućnosti utjecaja izložbe na promjene stajališta, bilo je ohrabrujuće primijetiti pozitivan odnos anketiranih prema samom izboru teme. Posjetitelji su postavljanje izložbe i bavljenje romskom manjinom smatrali jasnim zauzimanjem stava muzeja. Dakle, muzej može utjecati na posjetitelje i izborom teme.

S kojim se problemima muzej može susresti pri predstavljanju povijesti manjina, problematizirala je Sally Yerkowich analizirajući izložbu *Hide/Seek*, postavljenu 2010. g. u Muzeju grada Washingtona. Na izložbi su bila predstavljena djela homoseksualnih umjetnika te portreti homoseksualnih osoba. Nekoliko tjedana nakon otvorenja u javnosti je počeo razgovor o pojedinim umjetnicima koje su se smatrale uvredama za kršćanstvo. Na udaru kritike posebno se našao videouradak pod nazivom *A Fire in my Belly* Davida Wojnarowicha. Na kraju je pritisak javnosti postao tako snažan da je video maknut s izložbe, što je pak izazvalo gnjev autora, podupiratelja izložbe, ali i nekih umjetnika. U ovom primjeru pokazuje se koliko je muzej u početku javne rasprave bio nepripremljen, tj. stvorio se dojam da muzej nije shvatio osjetljivost teme izložbe. Mnogi su se muzeji unaprijed pripremili na moguću kritiku pri izlaganju teške kulturne baštine. No u navedenom je primjeru cjelokupno osoblje, od voditelja do nadzornika dvorane, sudjelovalo u razgovorima kako će muzej reagirati na moguće negativne kritike. Yerkowich smatra da je u sklopu izložbe *Hide/Seek* najveća pogreška muzeja bila njegova nedovoljna aktivnost za vrijeme rasprave. Umjesto izbjegavanja rasprave, muzej ju je trebao potaknuti i zainteresirati cjelokupnu javnost da iskaže svoj odnos prema temi. Pri bavljenju teškom kulturnom baštinom treba biti svjestan da to izaziva snažna mišljenja koja nije lako međusobno uskladiti i pripremiti se za to.

Pri tome se nameće pitanje: *Koje su uopće mogućnosti muzeja za predstavljanje teške kulturne baštine?* Muzeji ne djeluju odvojeno od društvenog okruženja i oni neizbježno odražavaju i sadašnji skup vrijednosti. Naivno je tvrditi da su sve teme u svim uvjetima moguće i da je pri izboru tema izložbe bitna samo hrabrost muzejskih stručnjaka, odnosno to jesu li su spremni suočiti se s različitim mišljenjima koja će se pojaviti u javnosti. U svakom slučaju, muzeji se pri izlaganju teške kulturne baštine suočavaju s različitim mogućnostima, ali i ograničenjima.

Ograničenja pri izlaganju teške kulturne baštine

Jan Löfström s Helsinškog sveučilišta istraživao je na koji se način Finci odnose prema isprirkama zbog zločina u prošlosti. Njega posebno zanimaju službene isprike sljedećih naraštaja za nepravde učinjene u prošlosti. Službena isprika Demokratske Njemačke za postupanje prema Židovima u nacističkoj Njemačkoj vjerojatno je najpoznatiji takav primjer u europskoj bliskoj prošlosti. I u prošlosti svake države sigurno se mogu naći razdoblja koja su ostavila otvorenu ranu u kolektivnom sjećanju. U Finskoj je jedno takvo razdoblje bio krvavi Građanski rat iz 1918. g. Prema Löfströmu, u Finskoj je na satima povijesti pri obradi Građanskog rata i ostale teške kulturne baštine težište na samom učenju činjenica, pri čemu moralna i etička razmatranja ostaju sasvim po strani. Samo sjećanje na godine i događaje nije dovoljno ako se želi razumjeti povijesno značenje holokausta ili Građanskoga rata. Iz perspektive teške kulturne baštine važnije je razmisliti zašto se to moglo dogoditi i bi li se isto moglo ponoviti u sadašnjosti. Löfström smatra da bi muzeji mogli imati važnu ulogu u bavljenju teškom kulturnom baštinom. Predmeti su snaga muzeja u nastojanju da stvore vezu između sadašnjosti i prošlosti. Uz pomoć predmeta posjetitelji muzeja imaju mogućnost poistovjetiti se sa životom prošlih generacija i na emocionalnoj razini. Löfström priznaje da iznošenje moralnih pitanja na muzejskim izložbama ipak nije baš uobičajeno, jer u Finskoj postoji jaka tradicija pružanja informacija posjetiteljima. Muzejski stručnjaci moraju biti spremni ostaviti prostora i za drukčije poglede od svojih. Autentični glasovi iz povijesti i komentari posjetitelja muzeja važan su dio izložbe pri bavljenju teškom kulturnom baštinom.

U jednome od najzanimljivijih govora na konferenciji Brazilci Paolo Abrao i Marcelo Torelly predstavili su Political Amnesty Memorial koji će se otvoriti 2012. u Belo Horizonteu, a koji se gradi u spomen na žrtve diktature u godinama 1964.-1985. Cilj memorijala nije samo predstavljanje povijesti poražene diktature, nego bi on trebao biti sredstvo demokratskoga građanskog odgoja. Zadatak memorijala bio je i unapređenje otkrivanja istine i moralnog opraštanja. Pri planiranju Memorijala kao izazov se pokazala raznovrsnost grupa i strana koje su patile zbog diktature.

Autori su odlučili da se na izložbi mora čuti glas svih protivnika diktature te onih grupa i pojedinaca čiji cilj nije bila parlamentarna demokracija. Istodobno, priča izložbe potiče viđenje službenog pisanja o događajima u godinama diktature i nudi složenu priču koja sadržava kontroverzne i proturječne elemente. Pri tome su autori izložbe uložili osobit trud kako bi postigli polifoniju. Pri planiranju sadržaja nisu se zadovoljili samo dokumentiranim izvorima nego su za izložbu nastojali prikupiti i vlastita sjećanja i iskaze svjedoka koji su bili žrtve diktature. Sadržaj koji su napravili muzejski stručnjaci obrađivao se u grupi (Civil Society Monitory Committee) u kojoj su bili okupljeni predstavnici političkih stranaka i drugih grupa - protivnika diktature. Na konferenciji je otvoreno pitanje je li Political Amnesty Memorial uopće muzej? Jasno je da je javno navedeni zadatak Memorijala opsežniji od zadatka samoga muzeja zato što se on ne usredotočuje isključivo na povećavanje zbirke, predstavljanje predmeta i istraživanje, nego Memorijal ima znatno akutniju političku potrebu koja ga spaja s aktualnim društvenim procesom demokratizacije.

Možemo razmisliti i o tome jesu li, neovisno o trenutačnoj političkoj atmosferi, svojedobno nastajali, primjerice, mnogi nacionalni muzeji. Politički su prevrati često donosili potrebu ponovnog objašnjavanja prošlosti. U tome zapravo nema ničega čudnog ni za osudu, ali muzejski stručnjaci moraju biti pažljivi kako se prošlost ne bi podčinila legitimiranju sadašnjeg *statusa quo*. Iako je napredak parlamentarne demokracije najbolji cilj, on ne smije spriječiti iznošenje kritičkih stajališta.

Južnoafrikanac Bongani Ndhlovu razmatrao je položaj muzeja u svojoj državi nakon rasnog ugnjetavanja u demokratskom društvu i izrazio je potrebu istraživanja prošlosti samoga muzeja za vrijeme rasnog ugnjetavanja i kolonijalizma u Južnoj Africi. Dok je pregledavao više nego stogodišnju povijest svoga muzeja (Iziko South African Museums), Ndhlovu je ustanovio da je ona usko vezana za tešku kulturnu baštinu države, za rasističku i nasilničku praksu prošlosti. Sačuvana je u zbirnkama mnogih južnoafričkih muzeja u kojima se pronalaze tisuće ljudskih ostataka. Skupljanje kostiju umrlih ljudi započelo je početkom 20. stoljeća, kada su Europljani, ponukani rasističkim teorijama, istraživali lokalna plemena. Pomoć su im pružili kolonijalni službenici, crkveni misionari i muzejsko osoblje.

U novoj političkoj i društvenoj situaciji južnoafrički muzeji moraju objasniti svoje sudjelovanje u tom neetičnom istraživanju da bi mogli sudjelovati u demokratskom procesu koji je u tijeku. Muzeji najprije moraju napraviti inventuru ljudskih ostataka u zbirnkama i o njima izvjestiti javnost. Osim toga, muzeji se moraju javno ispričati za svoje sudjelovanje u neetičnom istražnom i skupljačkom radu te vratiti ljudske ostatke da bi sljedeći naraštaji mogli dostojno pokopati svoje pretke. Samo se na taj način može stvoriti mogućnost za otvoren razgovor o institucionalnoj ulozi muzeja u demokratskoj Južnoj Africi. Ndhlovu smatra da bi to muzejima omogućilo i

aktivniju i vidljiviju ulogu u unapređivanju ljudskih prava. Primjer Južne Afrike izvrstan je podsjetnik da pri bavljenju teškom kulturnom baštinom nije dovoljna sama dobra namjera. Važno je biti svjestan prošlosti svoje institucije i na svjetlost dana iznijeti i manje laskava razdoblja iz prošlosti muzeja. Povjerenje posjetitelja teško je steći ako muzejski stručnjaci ne primijete zraku u svom oku kada upere kritičan pogled prema drugim društvenim institucijama.

Najoštriju analizu konferencije o mogućnostima muzeja, a posebno o ograničenjima, ponudili su Alexander Bounia i Theopisti Stylianou-Lambert, čiji se govor koncentrirao na tešku povijesnu baštinu Cipra 1900-ih. Oni su istraživali na koji će se način u četiri muzeja predstaviti borba za samostalnost Cipra i s njom povezani spor između grčkog i turskog stanovništva. Uvjerljivo su pokazali načine na koje muzeji predstavljaju tijek događaja iz perspektive samo jedne strane, grčke ili turske.

Cilj tih muzeja bilo je davanje legitimiteta verziji o tijekom događaja svoje grupe. U priči koja naglašava nasilje i sukobe stvorena je snažna konfrontacija junaka i protivnika, nas i drugih. U priči nije ostavljeno prostora pitanjima ni sumnji. Predmeti izložbe osobne su stvari junaka koje podsjećaju na njihovo žrtvovanje i koje su uzdignute iznad svakodnevice, do razine svetih predmeta. Izbori predmeta i slika naglašavaju dramatičnu priču izložbe i njihov je zadatak usmjeren na osjećaje posjetitelja. Bounianova i Theopisti-Stylianounova analiza otkriva ograničenja muzeja u obradi teške kulturne baštine. Dihotomija koja vlada na Cipru, podijeljenost na grčku i tursku polovicu, odražava se i u dvama različitim tumačenjima povijesti. Bilo bi naivno zažmiriti na tu činjenicu, ali Bounia i Theopisti-Stylianou se žele, bez obzira na to, osloniti na ulogu muzeja u ublažavanju dihotomije. Dokle god su na izložbama za predstavnike druge kulture na otoku rezervirane samo uloge protivnika i lopova, muzeji samo održavaju i produbljuju dihotomiju. Nije nerazumno od muzeja očekivati da krenu u potragu za alternativnim načinima pričanja o teškoj kulturnoj baštini 1900-ih. Primjer Cipra na svoj užasni način upozorava na značenje muzeja u prezentiranju teške kulturne baštine.

Zaključak. Muzeji mogu biti mjesta koja osnažuju vladajuću situaciju i otežavaju razgovor o teškim temama, ali ujedno mogu biti mjesta na kojima se iznose teške i kontroverzne teme koje izazivaju reakcije. Konferencija *Museums and Difficult Heritage* pokazala je da je u mnogim državama muzej smisleni forum za iznošenje osjetljivih, pa čak i prešućenih tema iz povijesti. No jednako je tako na konferenciji naglašeno da muzeji ne djeluju odvojeno od društvenog okruženja. U finskom se društvu Građanski rat iz 1918. dugo sačuvao kao tema o kojoj je predstavljena samo jedna priča, pobjednikova istina. Tek je 1960-ih bilo moguće u javnom razgovoru iznijeti i alternativna viđenja a da se na njih ne gleda kao na pokušaj gubitnika da dovede u pitanje političku i društvenu situaciju koja je nastala kao rezultat rata.

Promjena je započela u beletristici i u povijesnom istraživanju, ali se na znatnije promjene, primjerice u muzejima i na njihovim izložbama, moralo čekati. Zapravo su se finski muzeji u svojim izložbama tek nekoliko posljednjih godina bavili Građanskim ratom i njegovim posljedicama. Prema mojemu mišljenju, upravo to pokazuje zašto se Građanski rat može s razlogom smatrati teškom kulturnom baštinom. Teškoća se ne krije samo u krvavim ratnim događanjima i fazama grubosti, nego više u poslijeratnom utjecaju Građanskoga rata na finsko društvo. Što se dulje o tome šutjelo, to je iznošenje gledišta kritičara službenog tumačenja postalo teže. No srećom, teška kulturna baština ne nestane nužno u potpunosti, iako u djelovanju muzeja i drugih institucija ne dobije veliki odjek. To potvrđuju odmah nakon rata u zbirnama helsinškoga gradskog muzeja sačuvani ručni radovi što su ih izrađivali u građanskom ratu osuđeni crveni zarobljenici u zatvoreničkom logoru u Suomenlinni. Muzejski su stručnjaci razumjeli povijesno značenje tih predmeta, iako ih nisu imali hrabrosti izložiti na izložbi.

Kako ne bismo doživjeli naknadnu pamet, svatko se može sam zapitati: bih li ja djelovao drugačije u sličnoj situaciji?

LITERATURA

Sharon Macdonald (2009): *Difficult Heritage: Negotiating the Nazi Past in Nuremberg and Beyond*, Routledge, Oxford.

Prijevod s finskog jezika: Kirsti Špehar

Primljeno: 12. rujna 2012.

MUSEUMS AND DIFFICULT CULTURAL HERITAGE

Difficult heritage deals in unsettling histories rather than the kinds of heroic or progressive histories with which museums and heritage sites have more traditionally been associated (Sharon Macdonald, 2009). This thought about the significance of the difficult cultural heritage served as one of the premises of the ICMAH conference (of the ICOM committee for historical and archaeological museums) held in Helsinki in 2011.

The conference *Museums and Difficult Heritage* was organised as a forum at which museum experts put forward their ideas about the possibilities of operations of museums presenting the difficult cultural heritage.

The objective of the conference was to find out what kind of challenges were made to museum experts by a debate about the difficult cultural heritage and how the visitors of museums related to the exhibition of difficult and controversial topics in a museum. About 100 museum experts took part in the conference, and 18 lectures were given, from nine different states. Paasitorni, an old and traditional working class house in Helsinki that in 1918 was the central stage of the civil war, served as a fine framework for a debate about the difficult cultural heritage.